

H.P.H. Jansen

DE GESCHIEDSCHRIJVER EN ZIJN PUBLIEK

Toen ik in de herfst van 1954 het manuscript van mijn dissertatie voltooid had en het met een zucht van verlichting naar de uitgever had gestuurd, werd ik opeens met de noodzaak geconfronteerd, daarbij nog een aantal stellingen te voegen. Ter zake deskundigen verzekerden mij echter dat niemand daarvan echter ooit een probleem maakte, je schreefveenvoudig maar wat op en bij de promotie zelf zag je we wel verder. Getroost en gerustgesteld zette ik op een achtermiddag 12 stellingen op papier, waarvan de achtste luidde: "In de laatste decennia is een neiging waar te nemen tot groter historische betrouwbaarheid in de historische roman. De auteurs hiervan richten zich hiermee tot die lezers, die de werken van echte historici niet meer kunnen volgen wegens de grote verwetenschappelijking en specialisatie van deze werken". Het leek mij toen een verdedigbaar standpunt. Ik was in die tijd erg enthousiast over de boeken van Robert Graves en had geconstateerd, dat die in zijn romans over keizer Claudius vrij getrouw Tacitus had gevolgd, dat hij in "Count Belisarius" niet meer vertelde dan in Procopius stond en dat hij slechts wat individuele psychologie had toegevoegd, hetgeen immers volmaakt geoorloofd is voor een romancier en misschien ook wel voor een geschiedschrijver. Onze scholbibliotheek op het gymnasium had volgestaan met een heel ander soort historische romans van Walter Scott, van Jacob van Lennep, van Bosboom-Toussaint en meer van die romantici, die heel weinig onvertogen woorden in hun proza gebruikten en dus heel geschikte lectuur vormden voor opgroeiende jongelingen. Ik vond ze prachtig, daar niet van, maar had toch wel in de gaten, dat ze voornamelijk werkten met allerlei fantasiefiguren, die niet in de bronnen waren terug te vinden, slechts geplaatst waren tegen een historisch decor, dat min of meer in overeenstemming was met de toestanden die volgens de historici in het ver-

leden geheerst hadden. Felix Dahn's "Ein Kampf um Rom" bijvoorbeeld is en blijft een geweldig boek, hij behandelde daarin ongeveer dezelfde gebeurtenissen als Robert Graves in "Count Belisarius"; Dahn echter vond het nodig om als een van zijn hoofdpersonen Cethegus, de laatste der Romeinen op te voeren, die hij in alle opzichten zelf verzonnen had. Dahn en Graves behandelen praktisch hetzelfde onderwerp; dat zij een zo verschillende opzet hebben gekozen, achtte ik een duidelijk bewijs voor mijn stelling.

Dat waren zo ongeveer de overwegingen, waardoor ik tot mijn stelling gekomen was. Die overwegingen kunnen best op waarheid berust hebben, maar het is een hele sprong om op grond daarvan te komen tot een uitspraak over de geschiedschrijver en zijn publiek. Bij de promotie werd ik dan ook duchtig aangevallen niet alleen op deze, maar ook op andere lichtvaardig neergeschreven stellingen. Professor Presser viel mij aan op mijn inzicht over het publiek voor wie historische romans geschreven werden. Gelukkig was zijn aanval even weinig gedocumenteerd als mijn stelling was. Het kwam er op neer, dat hij er eenvoudig niks van geloofde, want, zo deelde hij mee, van "De lage Landen bij de Zee" van Jan Romein waren op dat moment meer exemplaren verkocht dan van "Vaderland in de Verte", de historische roman over Hugo de Groot van Annie Romein-Verschoor. Had ik oplage-cijfers uit het hoofd geleerd, dan waren er misschien wel wat argumenten van hetzelfde niveau voor mijn stelling aan te voeren geweest, gelukkig maakte de pedel op dat moment een einde aan de openbare verdediging. Het onderwerp was overigens noch uitputtend, noch diepgaand besproken.

Nu, 21 jaar later, heeft de lustrumcommissie van "Ubbo Emmius" soortgelijke gedachten op schrift gesteld en is van plan, naar de geest

des tijds, de zaak te laten behandelen in een forum. De commissie spreekt weliswaar maar terloops over historische romans, het is nu de populaire geschiedschrijving, die een verondersteld gat in de markt zou moeten vullen. De verwetenschappelijking van de professionele geschiedschrijving is zeker niet minder geworden, vergeleken bij 1954, toen was er nog geen New Economic History, de Annales hadden nog niet een zo duidelijk gezicht gekregen als tegenwoordig en de computer werd nog niet gebruikt voor historische onderzoekingen. Maar of de waarheid van de vijf door de lustriumcommissie geformuleerde stellingen veel evidentier is dan die van mijn zo pover verdedigde stelling over de historische roman, dat staat te bezien.

Allereerst, dat ongrijpbare historische publiek. Hier zou men moeten werken met oplagecijfers, maar het zou een onleesbaar en dus wetenschappelijk werk - althans volgens de stellingen van de commissie - vergen om de oplage van Walter Scott en al zijn tijdgenoten te plaatsen tegenover die van Ranke en zijn school, van Erik de Noorman tegenover de opgravingsverslagen van Haithabu, van Cornelius Ryan's "A bridge too far" tegenover "Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog" van Dr. L. de Jong. Wat is het criterium immers? Een slecht en rammelend geschreven populair geschiedwerk zal per se geen hogere oplagecijfers halen dan een produkt van wetenschappelijke standing dat zijn resultaten op een bevattelijke wijze kan meedelen. Populair geschreven werken, die leesbaar die leesbaar zijn, zullen als de markt willig is, wel altijd hoge oplagecijfers halen. Dat is zo geweest in de negentiende eeuw, dat zal tegenwoordig nog wel zo zijn, maar heeft men wel eens becijferd wat de totale oplagecijfers van Gibbon's "History of the Decline and Fall of the Roman Empire" zijn, van Fustel de Coulanges "La cité antique", van Huizinga's "Herfsttij der Middeleeuwen"? Van Macaulay wordt verteld, dat hij met zijn "History of England" de nieuwste roman wilde verdringen van de tafels der jonge meisjes en dat hij

daarin slaagde. Het lijkt me, dat een wetenschappelijk historicus daartoe ook heden nog in staat moet zijn, aangenomen, dat de jonge meisjes überhaupt nog boeken op tafels hebben liggen.

De historici zelf beseffen dat misschien niet, maar de uitgevers des te beter. In 1962 of 1963 had ik een gesprek met een redacteur van de uitgeverij "Het Spectrum", die mij een kort naslagwerkje over de geschiedenis der middeleeuwen wilde laten schrijven. Hij vertelde dat men de mogelijkheden van het pocket-boek niet moest onderschatten, het werd in ieder geval veel verkocht en misschien ook wel veel gelezen. Als voorbeeld noemde hij "Agrarische Geschiedenis van West-Europa" van Slicher van Bath, waarvan ettelijke duizenden exemplaren verkocht waren en dat voornamelijk op instigatie van de uitgeverij tot stand gekomen was. Slicher had toen al internationaal de nodige naam gemaakt, maar zijn grote bekendheid zal hij toch wel te danken hebben aan juist dit werk, dat vertaald is in het Engels, Italiaans en Japans. In dit werk zijn allerminst concessies gedaan aan een groot publiek met een verondersteld lager intelligentiepeil, nog veel minder is gestreefd naar mooischrijverij, integendeel, het staat vol met grafieken en tabellen, maar ieder, die het opslaat, hetzij historicus van professie of niet, zal in de gaten hebben, dat hier op een lucide manier nieuwe methoden worden aangewend om het verleden te leren kennen en het publiek is daarvoor kennelijk zeer gevoelig geweest. Ook voor de produkten van de Amerikaanse New Economic History bestaat wel degelijk belangstelling. Wat de oplagecijfers van "Time on the Cross", het werk over de negerslavernij van Fogel en Engermann ook geweest mogen zijn, de resultaten daarvan zijn in haast alle kranten besproken en echt niet weggestopt in de stoffige kolommen van geleerde vaktijdschriften. Wat het minst de aandacht trekt, dat zijn de bronnenuitgaven en de repertoria, de studies over hulpwetenschappen en de artikelen over een heel specialistisch punt. Maar is dat ooit anders geweest?

Ik kan mij niet voorstellen dat in de negentiende eeuw heel Duitsland op zijn kop stond als er weer een deel in de Monumenta Germaniae Historica verscheen of dat de "Urkundenlehre" van Harry Bresslau met veel fanfare in de pers begroet is. Dit soort wetenschappelijke geschiedenis zal wel nooit erg de aandacht getrokken hebben, noch ooit trekken, maar ik geloof niet, dat dit de enige soort wetenschappelijke geschiedschrijving is. Een historicus heeft wel, lijkt me, een minimum aan stijlvermogen nodig, wil hij doordringen buiten de enge kring van de naaste vakbroeders.

En in dit opzicht begint de historische opleiding in Nederland en België misschien wel wat te kort te schieten. Schrijven kun je immers tot op zekere hoogte leren; het is niet iedereen gegeven een Dante of een Carmiggelt, een Goethe of een Gijsen te worden, maar met veel oefening, met een voortdurende praktische scholing kan men een aardig eind komen. Ik heb het idee, dat de doorgaans uiterst leesbare boeken en artikelen van onze Engelse vakbroeders meer het resultaat zijn van de vele "essays", die zij tijdens hun opleiding hebben moeten schrijven, dan van een ingeboren literaire begaafdheid van het Angelsaksische volk. De moeizaam op lange voetnoten voortstropende artikelen, die ik als redacteur van de Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden ter lezing kreeg voorgelegd en vaak mede vanwege de stijl niet geschikt achtte voor publicatie, vormen het duidelijk bewijs dat de wetenschappelijke historici vaak menen, dat pure wetenschap en goede, heldere stijl niet samen kunnen gaan. Dat waag ik te betwijfelen. Voetnoten zijn goed en nuttig, zij vormen geen excuus om de stijl dan maar te verwaarlozen.

Het wordt tijd dat er eens iets gezegd wordt over het publiek, hoewel dat niet erg veel hout zal kunnen snijden. De lustrumcommissie heeft mij waarschijnlijk uitgenodigd deze inleiding te schrij-

ven, omdat ik een paar boekjes op mijn naam heb staan met betrekkelijk grote oplagen. Dat is wel zo, maar de duizenden, die deze boekjes gekocht hebben zijn voor mij altijd anoniem gebleven. In interviews met beroemde sporthelden of populaire televisiesternen lees ik altijd met afgunst dat zij tientallen brieven van bewonderaars of verguizers ontvangen, dat hun telefoon roodgloeiend staat en dat het hun onmogelijk is allen persoonlijk te bedanken. De brieven, die mij via de uitgeverij bereikt hebben van dankbare of boze lezers zijn tot nog toe erg gering in aantal geweest, hoogstens een tiental. Wie dus mijn publiek vormen, is mij tot op heden onbekend. Slechts van de "Middeleeuwse Geschiedenis der Nederlanden" kan ik het enigszins bevroeden. Dat zullen goeddeels die studenten zijn, die toch ook wat aan vaderlandse geschiedenis moeten doen en dan maar, bij gebrek aan beter, mijn boek krijgen voorgeschreven. Ik heb het idee dat zij niet allen even enthousiast zullen zijn en dat is ook wel te begrijpen. Het boek is niet in de eerste plaats als leerboek geschreven, het is verschenen in een reeks "Prisma-compendia", waarin dus in een kort bestek zoveel mogelijk weetbaars gestopt werd. De eis daarbij was vooral overzichtelijkheid en duidelijkheid; het wordt evenwel anders, als men verplicht wordt al die zaken uit het hoofd te leren. Maar behalve die studenten zullen toch ook wel anderen deze Compendia kopen. Uit de schaarse brieven van mijn bewonderaars (zie boven) zou je kunnen opmaken, dat deze mensen behoefte hebben aan veel feitelijke informatie, maar hun aantal is veel te gering om statistisch ook maar enige relevantie te hebben.

Het lijkt me, dat een historicus zelden bewust voor een bepaald publiek schrijft. Hij zal schrijven voor een bepaald tijdschrift, naar de aanwijzingen van een promotor of volgens de bepalingen van een contract met een uitgever. Deze laatste wordt verondersteld beter dan wie ook te weten, wat het publiek wil en dat moet ook wel zo zijn,

anders gaat hij failliet. De meeste uitgevers werken met een bepaald "Finger-spitzen-gefühl", willen ze nog wat meer zekerheid bij een kostbare uitgave, dan werken ze met een zogenaamde proefmailing. Een significante en representatieve groep Nederlanders krijgt dan een folder in de bus met het verzoek in te tekenen op een bepaald werk, dat nog niet geschreven of vertaald is. Komt daarop voldoende respons, dan wordt het project voortgezet, zo niet dan ziet de uitgever er van af. Er zullen ook wel verfijnder methoden van marktonderzoek worden toegepast, maar met de resultaten daarvan lopen de uitgeverijen natuurlijk niet te koop. Al te veel geld zal waarschijnlijk aan een dergelijk marktonderzoek voor het gemiddelde historische werk wel niet besteed kunnen worden, het zal eerder opgaan voor groots opgezette geïllustreerde werken, waarbij de uitgevers zelf vrij actief zijn bij het aantrekken van medewerkers. In het algemeen lijkt mij de rol van de uitgevers in Nederland uitermate positief toe en zo is de Nederlandse historicus in een vrij gunstige positie wat publicatiemogelijkheden betreft. Is zijn werk leesbaar, dan vindt hij allicht een uitgever, is het geleerd, dan is een subsidie van Z.W.O. vrij gemakkelijk te verwerven, als het de omvang van een boek heeft; is het korter dan staan de kolommen van zwaar gesubsidiëerde tijdschriften voor hem open.

Wie zijn publiek zullen vormen, moet hij echter maar afwachten, Laten we aannemen, in ieder geval dat niet geringe leger van studenten in de geschiedenis en afgestudeerde historici en dat zijn er toch tegenwoordig ettelijke duizenden. Maar daarnaast zijn er verrassend veel mensen, die als hun belangstelling geschiedenis opgeven en die voor ontspanning doen waar wij, professionele historici, voor betaald worden. En als het werkelijk waar is, dat deze belangstelling nog nooit zo groot geweest is als tegenwoordig, zou dan de huidige belangstelling zich werkelijk richten op de zes vrouwen van Hendrik VIII en de veldslagen van Napoleon en dergelijke traditionele onderwerpen? Als de studenten, die met honderden tegelijk

sinds 1971 zich jaarlijks aanmelden een doorsnee vormen van wat de gemiddelde Nederlander in de geschiedenis zoekt, dan moeten we nog veel meer met structuur en statistieken, met demografische - en mentaliteitsgeschiedenis, met sociale gelaagdheid en demografie gaan werken, dan we nu al doen. En dan moeten we ons ook minder sterk verzetten tegen een schoolvak "sociale wereldoriëntatie" dan we misschien in het verleden gedaan hebben. Toegegeven, wat er bekend geworden is van het Ledo-project, maakte wel duidelijk dat dit niet de juiste manier was, maar het lijkt me onmogelijk de geschiedenis op school weer terug te brengen tot de tragische moord op Floris V en de dramatische momenten van de slag bij Nieuwpoort. Het lijkt me ongewenst en onmogelijk dat er een steeds groter wordende kloof tussen wetenschappelijke en populaire geschiedschrijving zal ontstaan. Voor beide is evenwel een absolute eis dat de aanbidding van het resultaat geschiedt op een overzichtelijke wijze en in een leesbare vorm. De wetenschappelijkheid van een bijdrage wordt immers zelden verhoogd door een overdadig gebruik van vaktermen of een onheldere betoogtrant. En ook niet-professionele historici, die populaire geschiedschrijving willen plegen, zullen kennis moeten nemen van de resultaten van de groten in ons vak, op straffe van niet gelezen te worden en dus niet populair te zijn. Alleen zullen school en groot publiek de ontwikkeling van de wetenschap slechts met een zeker tijdsverschil op afstand volgen. Maar is dat niet altijd zo geweest?

Ik geloof, dat de lustrumcommissie een heel oude discussie van stal heeft gehaald en hoogstens wat heeft opgepoetst. In het Tijdschrift voor Geschiedenis, LXXVII (1964) blz. 57-61 schreef E.H. Kossmann een kort artikel, getiteld "Een crisis in de geschiedwetenschap". Hij reageerde daarin op een artikel van Dittrich en Van der Woude, "Geschiedenis op de Tweesprong", in Mens en Maatschappij van 1960. Zij hadden betoogd, dat de geschiedwetenschap zijn populariteit verspeeld had en zich in de toekomst maar tevreden moest stellen

met het aandragen van materiaal voor sociologie, economie, sociale psychologie enz. Kossmann vond dat een vreemd standpunt, omdat hij constateerde, dat er juist een bijzonder grote belangstelling voor historische werken bestond, dat de uitgevers hem en zijn vakbroeders de manuscripten haast uit de handen trokken, dat hij meer dan eens een uitnodiging voor een lezing moest afslaan, omdat hij eenvoudigweg geen tijd had. En nu, twaalf jaar later, is de situatie nauwelijks veranderd. Het is allerminst zo, dat de professionele historici wanhopig op zoek zijn naar een uitgever, in arren moede maar nederig hun diensten moet aanbieden aan de sociale wetenschappen en in hun ivoren toren verkommeren van eenzaamheid. Als zij jaloers zijn op de grote oplagen van amateurs, dan is dat in zekere zin hun eigen schuld. Dan komt dat, omdat zij zich onvoldoende oefens hebben in de kunst van het schrijven, omdat zij menen, dat een statistiek voor zich zelf spreekt en geen uitleg nodig heeft en misschien wel omdat zij het publiek verachten. Dat ongrijpbare, maar zo broodnodige publiek zal zich dan noodgedwongen tevreden stellen met het werk van populaire geschiedschrijvers, maar het zal niet accepteren, dat daarin de wetenschap buitengesloten wordt en dat populaire en wetenschappelijke geschiedenis steeds meer uiteen zullen groeien.

Noot (van de lustrumcie.)

1. Kossmann geeft 1960 als jaar van verschijnen; het artikel is te vinden in Mens en Maatschappij XXXIV (1959) p. 361-380.

EEN OPMERKING VAN DE LUSTRUMCOMMISSIE
bij het artikel van prof. dr. H.P.H. Jansen.

Professor Jansen merkt in zijn artikel op dat het publiek dat zijn populair-historische publicaties heeft gelezen voor hem anoniem is gebleven. Dat de boekjes zich wel in een zekere belangstelling kunnen verheugen, moge blijken uit het feit dat Jan van Herpen in zijn radiocauserieën over historische onderwerpen (in 1971 werd een 60-tal van deze causerieën gebundeld onder de titel "'t Is historisch") eens een boekje van professor Jansen tot onderwerp koos. Op pagina 50 van het genoemde bundeltje lezen we:

Jacoba van Beieren beledigd

In het boek van Dr. H.P.H. Jansen over Jacoba van Beieren staat een merkwaardig verhaal: De zoon van een Hoornse burger die voor zaken in Gouda moest zijn, zag daar gravin Jacoba temidden van soldaten en merkte iets te luid op: "Wat jammer dat een zo schone edele vrouw als een landloopster in soldatenkampen moet rondtrekken." Om die opmerking werd hij aangehouden en prompt ter dood veroordeeld. Toen dat zijn vader ter ore kwam, ijldde die haastig van Hoorn naar Gouda en bood een flinke losprijs voor het leven van zijn zoon, maar hij kreeg te horen dat men een voorbeeld wilde stellen om de eer van de gravin te beschermen. Toen hij bleef aandringen werd afgesproken dat zijn zoon weliswaar voor de beul zou moeten neerknielen maar dat Jacoba hem op het laatste moment zou begenadigen. Maar op het beslissende moment stak Jacoba geen vinger uit en zo eindigde om een onschuldige opmerking het leven van de arme jongeman. En weet u hoe hoe die jongeman heette? Johan Cruyf.